

УДК 343.98

Д. Ю. ЧЕТВЕРТАК,*ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

На підставі аналізу слідчо-судової практики надано характеристику особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики приховування злочинів. Визначено основні криміналістично значущі ознаки якостей особи приховувача злочинів та розкрито їх зміст.

Ключові слова: *особа злочинця, приховування злочинів, характеристика особи приховувача злочинів, криміналістична характеристика злочинів, розслідування приховування злочинів, криміналістична методика.*

Chetvertak, D.Y. (2015), "Forensic characteristic of persons covering up crimes" ["Kryminalistychna kharakterystyka osib, yaki vchyniaut prykhovuvannia zlochyniv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 139–143.

Постановка проблеми. Одним із видів злочинів проти правосуддя є приховання злочинів (ст. 396 КК України), які набули сьогодні значного поширення на території нашої держави. Розробка ефективних засобів та методів розслідування таких злочинів передбачає їх криміналістичне дослідження, в першу чергу – криміналістичне вивчення особи приховувача.

В юридичній літературі справедливо відзначено, що особа злочинця зі своєю свідомістю та волею є сполучною ланкою, яка пов'язує причину і наслідок з елементами криміналістичної характеристики. Дії, що виконує злочинець, взаємозалежні від системи внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) факторів, а об'єкт злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, виконання певних дій, залишені сліди завжди обумовлені особистісними якостями злочинця [1, с. 10; 2, с. 33].

Традиційно до елементів криміналістичної характеристики злочинів відносять характеристику особи злочинця. Не є виключенням і криміналістична характеристика приховування злочинів.

Стан дослідження. Вивченням особи злочинця займалися В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Гавло, В. С. Кузьмічов, М. В. Салтєвський, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Не висвітленою в криміналістичній літературі залишається методика розслідування приховування злочинів та, відповідно не розкрита характеристика особи приховувача.

Метою цієї статті є розробка основних криміналістично значущих ознак якостей особи приховувача злочинів та розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури свідчить, що серед вчених немає єдиної думки щодо визначення того, які ж якості особи злочинця необхідно вивчати з точки зору криміналістики.

Так, М. Г. Коршик і С. С. Степичев, характеризуючи особу злочинця, виділяють такі блоки: 1) демографічні дані; 2) дані, що характеризують суспільне місце підозрюваного; 3) відомості про умови життя підозрюваного; 4) відомості про його стан здоров'я; 5) характер і темперамент [5, с. 16].

М. М. Демідов, визначаючи особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики, вказав на значущі психофізичні властивості та якості, мотиваційні установки, емоційні та раціональні сфери людської свідомості, що відбилися у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також у поведінці після вчинення злочину [6, с. 13]. Зазначимо, що у закону визначенні автор не відобразив соціальну складову характеристики особи злочинця.

Зауважимо, що, розробляючи криміналістичну характеристику особи злочинця, дослідники користуються даними кримінології, кримінального права, судової психології. Так, у кримінології вивчаються такі дані, що характеризують особу злочинця: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) моральні

якості; 4) психологічні ознаки; 5) фізичні (біологічні) характеристики [7, с. 86–87; 8, с. 34–40].

Слід відзначити, що цю інформацію кримінологи використовують з метою профілактики та попередження злочинів. У свою чергу криміналістика, вивчаючи особу злочинця, досліджує аспекти особи злочинця, які важливі для розслідування злочинів (наприклад, залежність способу вчинення злочину від освіти, навичок, соціального стану злочинця тощо).

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне розглянути структурні елементи характеристики особи злочинця розподілити на три групи: соціальні, психологічні та біологічні (фізичні) ознаки (властивості).

У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш повно поняття особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочинів розкрила О. Р. Лужецька, яка під особою злочинця розуміє типову модель особистості людини, яка вчинила злочин, з притаманними їй біологічними, психологічними і соціальними властивостями, ознаками, що беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, зумовлюють особливості його відбивних можливостей та процесу слідоутворення і разом з тим відчують на собі й відображають вплив інших осіб, предметів і процесів, що взаємодіють з ними [9, с. 200].

Водночас О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова та В. Ф. Єрмолович слушно зауважили, що конкретний зміст цього елемента криміналістичної характеристики обумовлений набором ознак особи, що специфічні для злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення окремого виду, і важливі для успішного розслідування [10, с. 46; 4, с. 199].

Вважаємо, що для ефективної криміналістичної оцінки особи злочинця принципово важливі відомості не тільки про життєві установки, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, а й інші дані, що характеризують його зв'язки, особливості поведінки до, під час і після вчинення злочину і призначені для ефективного застосування тактичних прийомів, вибору найбільш прийнятних способів профілактичного впливу тощо [4, с. 197–198, 11, с. 98].

Надаючи характеристику особи злочинця, яка вчинила приховування злочину, варто зазначити, що вона включає в себе не тільки окремі загальноприйняті соціальні, біологічні та психологічні дані, а й дані про наявність зв'язку приховувача з особою, яка вчинила приховуваний злочин.

Враховуючи викладене, вважаємо, що криміналістична характеристика особи, яка вчи-

нила приховування злочинів, повинна включати такі дані: стать, вік, соціальний стан, сімейний стан, освіту, зайнятість, злочинний досвід та навички, зв'язки із причинним злочином, мотиви, переконання, фізичний стан.

Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що найчастіше приховувачами злочинів є чоловіки – 91,5 %, жінки – лише 8,5 %.

Хочемо наголосити, що вікова категорія приховувачів досить різноманітна. Найчастіше це особи працездатного віку, при чому найбільш криміногенний вік становить від 20 до 45 років. Рідко приховувачами є неповнолітні (3,6 %), які здебільшого приховують корисливі та корисливо-насильницькі злочини – крадіжки, грабежі та розбої.

Матеріали слідчо-судової практики також свідчать, що злочинці найчастіше мають невисокий рівень освіти. Так, 19,2 % приховувачів мають базову загальну середню освіту, 52 % – повну загальну середню, 19,2 % – професійно-технічну та всього 9,6 % – вищу.

Зазначимо, що близько половини осіб, які приховували злочини, перебували у шлюбі. Крім цього, близько третини приховувачів мали на утриманні дітей.

Надаючи характеристику особи приховувача злочинів, вважаємо за необхідне звернути увагу на її соціальний стан, що характеризується рівнем доходу та належністю до певних соціальних груп. Так, приховувачі, які були офіційно працевлаштовані та мали стабільний фінансовий дохід, становили лише 26,5 %. Інші приховувачі не мали стабільного доходу, заробляли на життя тимчасовими заробітками або не працювали. При цьому в матеріалах кримінальних проваджень у 33,7 % випадків було зазначено, що особи, які приховували злочини, мали невисокий рівень соціально-побутових умов життя.

Крім того, необхідно зазначити, що значна частина приховувачів відносилася до так званого кримінального елемента. Так, 41 % осіб мали попередній злочинний досвід та судимості. Найчастіше вони притягувалися до кримінальної відповідальності за корисливі, корисливо-насильницькі, насильницькі злочини та злочини у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. Такий досвід, безумовно, впливає на вибір оточуючого середовища, спосіб життя, ціннісну орієнтацію і викликає схильність особи до девіантної поведінки. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що приховувачу притаманні властивості особистості злочинця тих кримінальних правопорушень, в яких він має кримінальний досвід.

Також непоодинокими є випадки, коли приховувач одночасно з приховуванням злочину вчиняє інші злочини. Як правило, вид такого злочину співпадає з видом злочину, який приховується. Наприклад, двоє злочинців систематично вчиняють крадіжки, але в одному епізоді один зі злочинців не брав участь, але приховував предмет злочинного посягання.

Водночас нерідко приховувач вчиняє кримінальні правопорушення, які безпосередньо пов'язані зі злочиним, який він приховує. Так, В. вчинив вбивство Р. У подальшому В. та К. з метою приховання трупа незаконно заволоділи автомобілем Р. (тобто вчинили злочин, передбачений ст. 289 КК України), на якому перевезли труп потерпілого до річки, де його втопили. Після цього з метою приховати сліди злочину В. та К. знищили автомобіль, підпаливши його (тобто вчинили злочин, передбачений ст. 194 КК України). Потім удвох вчинили крадіжку з домоволодіння потерпілого (вчинили злочин, передбачений ст. 185 КК України) [12].

Слід вказати, що за матеріалами слідчої судової практики особа злочинця досліджуваних кримінальних правопорушень за місцем проживання та за місцем роботи характеризується переважно позитивно, рідше посередньо. Негативна характеристика на приховувача надходить лише у 12 % випадків.

Аналіз свідчить, що у 37,3 % випадків приховування злочину вчинялось особами у стані алкогольного сп'яніння. Зауважимо, що серед приховувачів не було осіб, які мали психічні розлади, але деякі з них перебували на обліку у лікаря-нарколога. Хочемо також зазначити, що особи, які зловживають алкоголем та наркотичними засобами, утворюють групу кримінального ризику (їм притаманна підвищена агресивність, знижений поріг самокритики, розширення кола дозволеного) і мають ступінь імовірності до порушення закону [13, с. 454].

Зазначимо, що характерними рисами досліджуваних злочинів є наявність зв'язків приховувача з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, що приховується. Аналіз слідчої-судової практики свідчить, що найчастіше приховуються наступні злочини: вбивства (32,6 %), розбої та грабежі (21,7 %), крадіжки (17,4 %), незаконні заволодіння транспортними засобами (10,9 %), умисні тяжкі тілесні uszkodження, що спричинили смерть потерпілого (5,4 %), та інші (12 %).

Викладена ситуація обумовлена наявністю стійких соціальних зв'язків приховувача з особою, яка вчинила причинний злочин. Так, у більшості випадків зв'язки між цими особами

характеризуються дружніми чи товаришескими стосунками. Приховувачами найчастіше стають сусіди, куми, давні друзі чи колеги. Однак зауважимо, що незначна кількість досліджуваних злочинів вчиняється також і незнайомими чи випадковими знайомими особами, переважно у день знайомства. Водночас найчастіше приховувачами є особи, які пов'язані спільним побутом з особою, яка вчинила причинний злочин. Такими особами виступають співмешканці, коханці, які, як правило, приховують насильницькі злочини.

Близько у третині випадків приховувачі під час вчинення причинного злочину були безпосередніми свідками вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. При цьому найчастіше, виходячи зі слідчої-судової практики, приховувачі були присутніми під час вчинення таких злочинів, як вбивство. Непоодинокими є випадки, коли приховувач не є свідком кримінального правопорушення, про це йому розповідають або сам підозрюваний у вчиненні злочину, який приховується, або свідки.

Зауважимо, що приховування злочину відбувається найчастіше одноосібно чи разом з особою, яка вчинила причинний злочин. Однак непоодинокими є випадки, коли злочин вчиняється кількома приховувачами, які здебільшого знають один одного.

Слід відзначити, що переважна кількість досліджуваних злочинів вчинена з ініціативи особи, яка вчинила причинне кримінальне правопорушення. Але, інколи приховування злочину може бути вчинене за ініціативи приховувачів. Крім того, особа, яка вчинила причинний злочин, досить часто звертається за допомогою задля його приховання до знайомих, які вже мали злочинний досвід. Найчастіше така ситуація виникає при приховуванні трупа. Наприклад, А. після вчинення вбивства П. попросив допомогти приховати труп Р. та К., який мав кримінальний досвід. Окрім того, Р. звернулася за допомогою до неодноразово судимого за крадіжки і шахрайство Ж., який і визначив спосіб приховування трупа. Після цього Ж. разом із А., К. та Р. приховали труп П. у каналізації [14].

Слід також вказати, що у переважній кількості випадків приховувач насильницьких злочинів знає потерпілого. При цьому зв'язок приховувача з потерпілим не обов'язково передбачає конфлікт чи неприязні відносини. Іноді приховувачу причинного кримінального правопорушення потерпілий не відомий. Найчастіше така ситуація виникає при приховуванні корисливих чи корисливо-насильницьких

злочинів (крадіжок, незаконного заволодіння транспортними засобами, розбоїв та грабежів).

Даючи характеристику мотивів вчинення приховування злочинів, зауважимо, що в них відображаються ціннісна орієнтація приховувача та стійкість зв'язку з особою причинного злочину.

Відомо, що мотив зумовлюється потребами, інтересами і нахилами злочинця, для задоволення (реалізації) яких він обирає певні суспільно небезпечні (злочинні) форми і засоби, і це є усвідомленою спонукою (прагненням) до здійснення конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльності). До того ж саме мотив злочину зумовлює прийняття рішення діяти так, а не інакше, пояснює психологічні причини скоєння злочину та є істотним елементом складного суб'єктивного процесу [15].

Відзначимо, що у криміналістичній літературі були досліджені мотиви вчинення приховування корисливих злочинів. Так, за результатами дослідження, проведеного В. Ф. Єрмоловичем, мотивами приховування корисливих злочинів зазвичай виступали співчуття до розкрадача, членів його сім'ї при загрозі викриття, користь, небажання бути залученим у процес розслідування, боязнь помсти злочинця, його родичів або співучасників, захист вузьковідомчих інтересів тощо [4, с. 215–216].

Мотивами вчинення приховування злочинів проти життя та здоров'я особи, за результатами дослідження, проведеного Р. С. Белкіним та В. Ф. Єрмоловичем, були користь, почуття жалості, любові, невірне розуміння боргу, страхи

розголосу відомостей про власну непристойну поведінку, помсти збоку винного або його близьких, негативне ставлення до правоохоронних органів [4, с. 216; 16, с. 242–244].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що характеристика особи приховувача є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики приховування злочинів.

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що найчастіше приховувачі керуються корисливими мотивами, які передбачають отримання приховувачем частини майна, що здобуте злочинним шляхом, або отримання іншої винагороди. Крім цього, приховувачі часто діють з мотивів, які пов'язані з дружніми чи близькими стосунками з особою, яка вчинила злочин, що приховується. Це почуття жалості, співчуття, любові. Також численними виступають так звані нігілістичні мотиви (неповага до правоохоронних органів та небажання бути залученим до розслідування). Непоодинокими є мотиви страху помсти чи агресії від особи, яка вчинила причинний злочин. Хочемо зауважити, що злочинці часто керуються кількома мотивами одночасно.

Приховувачами злочинів найчастіше є чоловіки від 20 до 45 років, які мають стійкі зв'язки з особою, що вчинила причинний злочин, та керуються корисливими та/або нігілістичними мотивами.

Важливими напрямками подальших досліджень є визначення типових способів, обстановки вчинення приховування злочинів та інших елементів їх криміналістичної характеристики.

Список використаних джерел

1. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 175 с.
2. Лысенко В. В. Расследование вымогательства / В. В. Лысенко. – Харків : У-т внутр. справ, 1996. – 192 с.
3. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск : Изд. Томск. у-та, 1985. – 333 с.
4. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В. Ф. Ермолович. – Минск : Амалфея, 2001. – 304 с.
5. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 20 с.
6. Демидов Н. Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Демидов Николай Николаевич. – Волгоград, 2003. – 23 с.
7. Иванов Ю. Ф. Криминология : навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джужа. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. – 264 с.
8. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і допов. – Харків : Право, 2009. – 288 с.
9. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим [Електронний ресурс] / О. Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право). – 2013. – № 4. – С. 196–201. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvnuodpsu_2013_4_31.pdf.
10. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харків : ХЮрИ, 1985. – 93 с.
11. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія / О. С. Саїнчин. – Одеса : СПД Бровкін О. В., 2012. – 408 с.

12. Архів Індустріального районного суду м. Дніпропетровська, кримінальне провадження № 68069048.
13. Кашкаров О. О. Алкоголізм та наркоманія як фактор детермінації вбивств з сексуальних мотивів / О. О. Кашкаров, О. Б. Шигонін // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 453–457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_70.pdf.
14. Вирок Староміського районного суду міста Вінниці від 20 лют. 2008 р., спр. № 1-17-2008 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1651883>.
15. Мотив злочину // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1. А–Г [Електронний ресурс] / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – 672 с. : іл. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/15570417/legal/motiv_zlochinu.
16. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учеб. завед. МВД СССР. Т. 3 / Белкин Р. С. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. – 407 с.

Надійшла до редколегії 14.07.2015

ЧЕТВЕРТАК Д. Ю. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦ, СОВЕРШАЮЩИХ СОКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

На основании анализа следственно-судебной практики дана характеристика личности преступника как элемента криминалистической характеристики сокрытий преступлений. Определены основные криминалистически значимые признаки качеств личности укрывателя преступлений и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: *личность преступника, сокрытие преступлений, характеристика личности укрывателя преступлений, криминалистическая характеристика преступлений, расследование сокрытия преступлений, криминалистическая методика.*

CHETVERTAK D. Y. FORENSIC CHARACTERISTIC OF PERSONS COVERING UP CRIMES

Scientific works of R. Belkin, V. Havlo, V. Yermolovich, O. Luzhetska have been analyzed. View-point of O. Luzhetska has been endorsed, who by criminal personality as an element of forensic characteristic of crimes means a typical model of personality of the human, committed a crime, with its specific biological, psychological and social characteristics, features that take part in the process of determination of the crime's mechanism, stipulate peculiarities of its reflective capabilities and the process of creation of traces and therewith feel and reflect an influence of other persons, things and processes interacting with them. On grounds of the analysis of investigation and forensic practice the characteristic of criminal personality as an element of forensic characteristic of covering up crimes is given. The root of following principal forensically important features of traits of the person covering up crimes has been determined and elaborated: sex, age, social standing, marriage status, education, occupation, criminal experience and skills, relations with causal crime (crime, which is covering up), motive, persuasion, physical well-being. It has been established by research that most of persons covering up crimes are males from 20 to 45 years old, having durable relations with the person, committed a causal crime, and are motivated by lucrative impulses and / or nihilistic motives.

Keywords: *criminal personality, covering up crimes, characteristic of the person covering up crimes, forensic characteristic of crimes, investigation of covering up crimes, forensic methods.*